

franciául idézi a szerző...). Ugyanígy megmarad a magyar terminológiai megfelelők hiánya is: az olyan terminusok, mint *énonciation*, *histoire*, *discours* franciául szerepelnek a szövegben, anélkül, hogy a magyar nyelvészeti irodalomban ezek általánosan ismert és elfogadott fogalmak lennének.

A szintézisre törekvő, multidiszciplináris kutatásokból született munka egyebek mellett a pragmatikára is hivatkozik. E fogalom jelentését a szerző szándékosan leszűkíti (kizárólag a francia *théorie de l'énonciation*-t és a beszédaktus-elméletet értve rajta). A fő hivatkozási alapot e téren J.-M. ADAM művei alkotják; DUCROT-ra történik ugyan nem egy utalás, de a bibliográfiában csak a (rég) *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage* tűnik fel tőle. Rábukkanunk egyébként SPERBER és WILSON egy cikkére is az ironiáról, anélkül azonban, hogy a relevancia-elméletre (franciául: *la pragmatique de la pertinence*) utalás történne. Ez rejt némi veszélyt magában, hisz ennek a pragmatikai elméletnek a francia képviselői igen éles kritikával illetik a szövegtannak általuk *analyse de discours* névvel jelölt változatát, s óvatosabb, ha számol e kritikával, aki erre a területre merészkedik. Ami a szövegnyelvészetet, a bemutatott eszmefuttatások elméleti keretét illeti: az olvasó úgy találhatja, hogy a francia hivatkozásoktól eltérően a magyar referenciák nem tükrözik teljesen a (többé-kevésbé) új kutatási irányok teljes skáláját. Különösen PETŐFI elmélete erősíthetné meg BORS EDITet – igen szerencsés – multidiszciplináris és szintetikus törekvéseiben.

Amikor a szerző érdemeiről szólunk, nem hallgathatjuk el a kiadót illető kritikát: a könyv első pillantásra megnyerő külleme egyfajta kiadói-tipográfiai hanyagság bosszantó nyomait takarja (itt-ott rossz helyen lévő vesszőket és elválasztást, elütéseket, betűstílusok következtelen használatát, hiányosnak tűnő ábrákat, stb.). Igaz, a mű tartalma és a szerző világos stílusa kárpótolja az olvasót.

Csüry István

1. Szöveg és zene

Michels, Ulrich: SH atlasz, Zene

250 színes oldal, 4974 tárgyszó. Grafikák Gunther Vogel

Budapest – Berlin – Heidelberg, 1994.

0. Az *SH atlasz* sorozatban a legkülönbébb tudományterületekhez találhatók atlaszok: biológia, csillagászat, élettan, építőművészet, fizika, filozófia, matematika, ökológia, pszichológia, világtörténelem, zene stb. (Különösen említésre méltó, hogy olyan tudományterületekre vonatkozóan is, mint a filozófia, pszichológia, készültek színes oldalakat tartalmazó atlaszok!) Valamennyi atlasznak azonos a felépítése: a páros oldalak tartalmazzák az atlasz színes táblázatait, a szemben lévő páratlan oldalak a táblázatokhoz tartozó értelmező szövegeket.

Az *SH atlasz, Zene* eredeti német nyelvű kiadása 1985-ben jelent meg, azóta – miként a többi atlaszt, ezt is – lefordították számos nyelvre: a magyar nyelvű kiadás dán, francia, görög, holland, japán, olasz, portugál, spanyol fordításokat említ. A magyar nyelvű kötetek „Springer – Hungarica” sorozatcímmel jelennek meg, és ebben a sorozat-

ban újabban olyan speciálisan magyar témára vonatkozóan is készült atlasz, mint a „magyar irodalom”.

1. Az SH atlasz. Zene felépítéséről az Előszóban a következőt olvashatjuk:

Az SH sorozat zenei kötete bevezeti az olvasót a zene területére, rövid áttekintést ad a zene alapjairól és történetéről. Megkísérli, hogy a kottapéldák és grafikus ábrák segítségével szemléltesse a zenei struktúrákat és egyéb szempontokat.

A könyv egy szisztematikus és egy történeti részre tagolódik. A történeti rész a nagyobb, és rejtve jelen van a szisztematikus részben is. Ennek oka az, hogy a zene történelmi jelenség: szinte minden jelenségéhez egy-egy történelmileg meghatározott pont kapcsolódik. (5.)

Az Előszót **Bevezetés** követi, amely mindenekelőtt a 'muzsika' fogalom értelmezésének / alkalmazásának történeti alakulását kommentálja. Minthogy ez a kommentár a multimédiális szövegekkel való foglalkozás szempontjából is releváns, idézem itt az ezt a témát illető bekezdését:

A „muzsika” fogalom eredete a görög *musiké* (ezen belül a *musa*, múzsa) szóra vezethető vissza. Az ókori görögök először a múzsai művészeteket, a *költészetet*, *zenét* és *táncot* értéktek ezen mint egyetlen egységet, később már csak a *muzsikát* magát. A zenetörténet folyamán a zene és a szó, illetve a zene és a tánc kapcsolata újra meg újra átalakult (dal, balett, opera stb.). Másfelől a hangszeres zenében egyfajta autonóm zenei jelenség alakult ki, amennyiben ez a muzsika – ellentétben a programzenevel – általában nem kötődött zenén kívüli folyamatokhoz. (11.)

2. Az Atlasz első – Zenetudomány című – szisztematikus főrésze a következő fejezetekre tagolódik: *Akusztika, A hallás fiziológiája, A hallás lélektana, Az emberi hang fiziológiája, Hangszerismeret, Zeneelmélet, Műfajok és formák*. A két utolsó fejezet a zenei kompozíciók mikro-, illetve makroorganizációjának kérdéseit tárgyalja. E két fejezet belső felépítését itt az 1. táblázatban mutatom be.

Minthogy a zenével kapcsolatos egyik – sokat vitatott – kérdés az, hogy rendelkez-e jelentés zeneművekhez, és ha igen, *milyen zeneművekhez és miféle jelentés*, az utolsó fejezet idevágó két címszavából idézek részleteket.

A „jelentés”-tematika keretében a szemiotikai elemzés szempontjából egyrészt a *dalok*, másrészt a *programzene* körébe sorolható zeneművek érdemelnek különös figyelmet.

A *dal* meghatározásáról az *Atlaszban* többek között, a következők olvashatók:

A *dal* a szöveg szempontjából azonos felépítésű (sor- és szótagszámú) versszakokból álló költemény, *zenei* szempontból egy ilyen költemény megzenésítése. Lehet minden versszakot ugyanarra a dallamra énekelni (*strófikus dal*) vagy a művet dallamilag változtatatosan megformálni (*végigkomponált* vagy *átkomponált dal*.)

- A **strófikus dalban** a dallam a vers ritmusát és a szöveg strófikus szerkezetét tükrözi, valamint a *teljes vers hangulatát*, tekintet nélkül az egyes versszakok esetleg változó hangulatára,
- a **végigkomponált dalban** szorosabb lehet a kapcsolat szöveg és zene között, amennyiben a zene a szöveg részleteivel is foglalkozik, de a költemény felépítésével szemben jobban érvényesülhet a zene saját ereje is. (125.)

**Zeneelmélet
(66-108)**

Hangjegyzírás
Partitúra
Rövidítések, jelek, előadási utasítások
Előadói gyakorlat
Hangrendszerek
– I.: Alapok, hangközök
– II.: Hangsorok
– III.: Elméletek
– IV.: Történet
Ellenpont
– I.: Alapok
– II.: Formák
Összhangzattan
– I.: Hármashangzatok, kadenciák
– II.: Alterációk, modulációk, elemzés
Generálbasszus
Tizenkét fokú technika
Formák
– I.: Zenei forma
– II.: A tagolódás kategória
– III. Zenei formák

**Műfajok és formák
(110-156)**

Ária
Karakterdarab
Korál
Fuga
Kánon
Kantáta
Versenymű
Dal
Madrigál
Mise
Motetta
Opera
Oratórium
Nyitány
Passió
Prelúdium
Programzene
Recitativo
Szerenád
Szonáta
Szimfónia
Tánc
Variáció

1. táblázat

A programzene lényegét pedig a megfelelő címszó első két bekezdése a következőképpen értelmezi:

Programzenén „zenén kívüli tartalom”-mal rendelkező hangszeres zenét értünk, s ezt a tartalmat vagy a **cím**, vagy a **program** közli. A tartalom legtöbbször cselekmények, helyzetek, képek vagy gondolatok sora. Ez izgatja a zeneszerző fantáziáját és vezeti a hallgatót meghatározott irányba. A programzene kategóriájába tartoznak az operák, oratóriumok vagy színjátékok **nyitányai** is, amennyiben a mű tartalmát tükrözik, a programszerű tartalommal rendelkező **hangverseny-nyitányok** és elsősorban a **karakterdarabok**. Zenén kívüli tartalma ellenére sem tartozik ide a vokális, balett és filmzene. A programzenével szemben áll az „abszolút”-zene nagyobb területe, amely „mentes” a zenén kívüli elképzelésektől. Az érzelmeket és az érzéseket itt az előadási utasításokon túlmenően nem verbalizálják.

Három alapvető lehetőség van arra, hogy a nem zenei tartalmat zenével ábrázoljuk:

- hallásélmények visszaadása;
- vizuális benyomások és asszociációk hangszimbolikával történő ábrázolása;
- érzések és hangulatok ábrázolása. (143.)

3. Az *Atlasz második – Történeti rész* című – főrésze a következő fejezetekre tagolódik: *A zenetörténet kezdetei, Ókori fejlett kultúrák, Kései ókor és kora középkor, Középkor, Reneszánsz, Barokk, Klasszika, 19. század, 20. század.*

Az *Atlasz* szerzője az Előszónak a fentiekben általam is idézett helyén utal a két fő-rész kapcsolatára, hangsúlyozván, hogy „a zene történelmi jelenség: szinte minden jelenségéhez egy-egy történelmileg meghatározott pont kapcsolódik”. Ennek illusztrálására itt csupán azt említem, hogy a második főrész csaknem valamennyi fejezetének van egy „Dal” – vagy azzal analóg – című alfejezete: „Gregorián ének” a Középkor, „Világi vokális zene” a Reneszánsz, „Dal” mind a Barokk, mind a Klasszika, mind a 19. század zenéjét tárgyaló fejezetekben, és bár explicit névvel nevezve nem, de implicit módon szerepel a dal az egyes szerzőkkel kapcsolatban a 20. század zenéjét tárgyalóban is.

Ízelítőül itt a 19. század zenéjével foglalkozó fejezetből idézem a „Népdal”, „Műdal”, „Költészet és zene” címszavakhoz rendelt szövegek közül az utolsót:

Költészet és zene

A líra a világ legbelső tulajdonságainak kifejezése, a kimondhatatlané: a költeményben a lényeg a sorok között van. Ezt a tartalmat azonban a zene szavak nélkül fejezi ki. A dal szempontjából nem annyira a költemény minősége, mint inkább a muzsikusi fantáziája és ereje a döntő (pl. Schubert Müller dalai).

Az érzelmi tartalom által meghatározott összkarakternek, a dal hangvételének rendeli alá magát minden olyan részlet, mint a strófa felépítése, a szövegértelmezés, képek, záratok stb. A költemény a dalban már nem mint költemény jelenik meg, hanem a dal mint tisztán zene. A vers ad neki színt és tartalmat. De az is lehetséges, hogy egy lírai zongoradarab alá hozzáillő szöveget illesztenek, amint a 19. században tettek (szélsőséges példa erre Gounod *Ave Mariája* Bach C-dúr prelúdiumához).

A klasszikus általános lírai karakter (*strófikusi dal-ideál*) továbbra is érvényes, de a romantikus *részvételnek az egyediben* (Goethe) a végigkomponálás felel meg jobban. (431.)

Az Atlaszt Név- és tárgymutató zárja.

Irodalmi utalások: (1) *A szöveg mint komplex jel* című könyvem (Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004.) 7. fejezetében (Weöres Sándor – Kodály Zoltán: *Öregek*. Szemiotikai-textológiai elemzés) a *kórusmű* kompozíciója megformáltságának a tárgyalásánál az *Atlasz* „Zeneelmélet része” kategóriáit használtam, hivatkozási alapként bemutatva a „hangjegyzírás”-tematikát feldolgozó oldalpárt is. (2) A programzenével kapcsolatban lásd BENKES ZSUZSA tanulmányát a jelen kötetben. (3) A megzenésített versek és a népdalok tematikához lásd a *Hangzó Helikon* sorozattal foglalkozó recenziómat is a jelen kötetben.

Petőfi S. János

Hangzó Helikon: Verses kötetek CD-melléklettel

0. A Helikon Kiadó 2004-ben sorozatot indított „Hangzó Helikon” emblémával a kötetek művészi megkomponált elűrső könyvborítójának bal felső sarkában, és füg-